

Проф. др Милева ФИЛИПОВИЋ

ЕКОНОМСКА НАУКА У ТРАНЗИЦИЈИ

„Неолиберализам је моћна економска теорија која својом чисто симболичком моћи повезаном са дејством теорије, удвостручава снагу економских стварности, које сматра да изражава.“

Пјер Бурдије*

У Црној Гори долази до смјене политичких приоритета, што почиње да се одражава на хијерархију друштвених наука на којој се на првом мјесту налази политичка економија. Како су до скоро, у ери конкурентских национализама то мјесто имале друге друштвене науке (историја, право, лингвистика, географија и хуманистичке науке) које су се издашно укључивале у процесе легитимације политичких одлука, то постоји реална могућност да се и економска наука укјучи у те процесе. Та могућност је тим реалнија ако се пође од чињенице да је економска, од свих осталих друштвених наука, са епистемолошког или сазнајног становишта, ближа „тврдим” или природним наукама, тј. наука која је егзактна, објективна, која открива научне законе, а тиме и узрочне, сталне, опште везе између појава и може исте да предвиди. Због ових својих особина подобна је да одлуке и изборе политичке елите представи као природне, нужне, неизбјегне, укратко као судбину, заборављајући да, кад доносиоци тих одлука „...говоре да се морамо повиновати нужности заборављају да кажу да су они саучесници те нужно-

---

* Pierre Bourdieu, *Le néolibéralisme comme révolution conservatrice* u knjizi Pierre Bourdieu, *Interventions 1961-2001*, (Science sociale et action politique), Conte-feux, Agone, 2002, pp. 350.

сти”.¹ Ова врста опасности сучељава економску науку са њеним епистемолошким постулатима. На путу одбране од овакве врсте легитимације економској науци предстоји да се позабави собом, да критички преиспита те сакривене, дубље, епистемолошке слојеве сопственог знања. То преиспитивање започето је у прошлом вијеку у великој научној револуцији која је у току. Економска, као и све друштвене науке чијем сазнајном пољу припада, налази се у научној револуцији, у „транзицији”, у прелазу од „тврдох” ка „меким” наукама.

Из овога би се могло можда закључити да је наслов овог саопштења интелектуална ароганција, (само пуки израз жеље за учествовањем у раду овог скупа), нарочито ако се има у виду Хајеково разликовање између научника и интелектуалаца. За Хајека интелектуалци су „трговци идејама из друге руке” и у њих убраја посреднике у ширењу идеја који „преносе нове идеје изван сопственог домена”.² Да не бих преузела улогу интелектуалца у Хајевом смислу тј. преносиоца идеја изван свог домена, социологије, подсетила бих да Хајек социологију и њене осниваче сматра главним научним лидерима контрареволуције друштвених наука, сцијентизама или научног позитивизма.³

¹ Бурдије, Пјер, *Сигнална светла, Прилози за отпор неолибералној инвазији*, (превела Милица Пајевић), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1999, стр. 43.

² Хајек у велику класу интелектуалаца не убраја оне који оригинално мисле. научнике или експерте из посебних области мишљења. Овој великој класи интелектуалаца припадају; новинари, наставници, министри, конференсијеи,... бројни професионалци који преносе своје идеје изван свог сопственог домена. Интелектуалци стварају псеудонаучне репутације, што је посебно значајно у доменима у којима се резултати проучавања не користе од других специјалиста, већ од политичке одлуке јавности. Хајек сматра да, кад научник постане директор института, декан факултета или ректор универзитета, или активни оснивач неке организације, брзо престаје да буде научник или експерт и постаје интелектуалац. Hayek, A. *Les intellectuels et socialisme*, publié en 1949 dans la University of Chicago Law Review, et republié en 1998 (avec une introduction) par Institut Hayek Brussels pp 1-10.

³ „Према томе, идеја која је имплицирана у Контовој хијерархички наука и многим сличним аргументима да друштвене науке на неки начин морају да буду „засноване” на физичким наукама, да оне могу да се надају успеху тек пошто физичке науке довољно одмакну да нам омогуће да друштвене феномене третирамо помоћу физичких појмова, потпуно погрешна”. Хајек, Фридрих Аугуст, *Контрареволуција науке*, ЦИД, Подгорица 1999, стр. 48.

Основни принципи позитивизма, заједнички друштвеним наукама различитих времена и теоријских токова, су дубински слој научног знања, оно што Хајек у својој *Контрареволуцији науке* назива заједничким карактеристикама које дијеле супротстављени начини мишљења, оно што се налази испод научних истина, научних закона, научних вриједности и метода. Укратко, оно што Томас Кун у својој *Структури научних револуција* назива парадигмама. Парадигме су скривени принципи који управљају знањем. Оне владају мишљењем научника (Хајек би рекао навиком мишљења научника).

Неки од ових основних принципа би се могли формализовати у сљедећу позитивистичку метатеоријску парадигму:⁴ све друштвене науке су жељеле да се приближе природним наукама, да открију строге научне законе помоћу којих могу предвиђати трендове и токове друштвених појава, процеса и догађаја, да буду „чисте” од судова вриједности, да буду објективне, (позитивне чињенице) непристрасне, да користе методе природних наука

Полазећи од ових епистемолошких темеља позитивизма потражићемо их у неким токовима економске науке и неолиберализма.

Идеја природе код либерала 17. и 18. вијека била је свеprisутна: научни закони економије су били закони по угледу на природне науке. Адам Смит говори о закону гравитације цијена. Као и све друштвене науке и економија жели да буде „чиста” од судова вриједности, нарочито моралних. Leon Warlas у једном од првих дјела економске математике, *Елементи чисте политичке економије*, економију схвата као једну од грана математике и настоји да изради модел „чисте и савршене конкуренције” као што је, на пр. и Келзенова чиста теорија права парадигматски примјер правног позитивизма чији је један од главних проблема да право добије властиту законитост одређену по узору на природу.

Одвајањем од етике или моралних судова вриједности, економија истиче своју вриједносну неутралност и припадност позитивизму.

Поред тога што је дијелила, заједно са другим друштвеним наукама, епистемолошке основе позитивизма, сходно посебности свог предмета, у економској науци се и на особен начин изражавао тај позитивизам а) као рационалност економских понашања, као утилитаризам: оснивачи науке су сматрали да је економско понаша-

---

⁴ Филиповић, М. „Позитивистичка парадигма у социологији”, *Гласник Одјељења друштвених наука ЦАНУ*, бр. 13/2000, стр. 174.

ње друштвених актера рационално и увијек мотивисано и одређено интересом; б) као формализовање свог предмета истраживања и свођење сложености друштвених појава на димензију математичке варијабле; в) и схватање економских наука као наука о монетарним размјенама. Ови епистемолошки постулати политичке економије су међузависни,⁵ рационалност актера може бити мјерена новцем и, због те рационалности и њене мјере, могућа је конструкција мисаоних модела.

Овдје ћемо се задржати само на утилитаризму и рационалности друштвених акција. Утилитаризам представља теоријски камен политичке економије. За њу је то сфера људске активности која као таква није ни добра ни лоша, ни морална, ни неморална, већ просто корисна.⁶ Човјека види само као биће потреба, а из вида губи друге елементе друштвених односа. Може ли се, на темељу аксиолошки или вриједносно неутралне економије и аксиоматике интереса, вратити, прије два вијека протјерана, етика у политичку економију. Како их послје развода спојити? Да ли то може социоекономија?

Амартиа Сен (Нобелова награда 1998. г.) сматра да је више него икада потребан социоекономски приступ, да се истраживачи у друштвеноекономским наукама сензибилизују за вриједности, посебно етичке. Социоекономија оспорава претјерани значај који неолиберализам придаје аутономији индивидуе и поново уводи етичку димензију у мотивације појединаца. У књизи „Етика и економија”,⁷ у чувеном чланку под називом „Рационални идиоти, критика схватања понашања у економској теорији” Сен указује да је „...*чисто* економски човјек, праворећи заостао. Економска теорија се много бавила овим рационалним идиотом који је обавијен славом свог разврставања *јединих* и мултифункционалних преференци.” (подвукао А. Сен).

И Хајек је треће поглавље својих *Истраживања о злоупотреби разума* посветио субјективном карактеру података у друштвеним наукама.⁸ Људске акције се не могу објаснити „као објективне чињенице у смислу природних наука”. Он сматра да је сваки важан на-

⁵ Pierre Montfraix, *Une science de l'incertain est-elle encore une science?*, (<http://www.philagora.net/scienco/scieco>.) pp. 1-20.

⁶ Caillé, A. et Ahmet Insel, *Éthique et économie. L'impossible (re)mariage*, *Revue du MAUSS semestrielle* № 15/2000. pp 1-16.

⁷ Sen, A. K. *Éthique et économie et autres essais*, Paris, PUF 1993.

⁸ Хајек, Ф. А., *Контрареволуција науке*, ЦИД, Подгорица 1999, стр. 25-30.

предак у економској теорији, која је највише развијена од друштвених наука посљедњих сто година, био корак даље у досљедној примјени субјективизма. Подаци у друштвеним наукама су субјективна вјеровања, а не објективне појаве, што има за посљедицу немогућност тачног мјерења праве економске вриједности роба и добра јер та цијена представља цијену за дату индивидуу. Ова епистемолошка посебност доводи до *несигурности* и до самосвојне непредвидљивости економских ситуација.

Већ 30 година несигурност узнемирава све друштвене науке. Почела је и природне. Она је као немогућност предвиђања везана за научне законе, за проблематизовање узрочности и циркуларну узрочност, за арационалност акција појединаца, за сложеност друштвених појава, наслијеђене дисциплинарне подјеле и затвореност наука у своје дисциплинарне границе.

Зато се данас говори о отварању друштвених наука. Није ли, на пр., један од симптома тог отварања и Нобелова награда за економију 2002. коју дијеле психолог Данијел Канеман и економиста Вернон Смит. Канеман је добио награду „зато што је у економске науке увео искуства истраживања из психологије, посебно у односу на судове и одлуке које се доносе у несигурности” како стоји у образложењу Краљевске академије наука. Канеман се залаже за економску теорију мање усмјерену на математичку виртуозност и отворенију за хумане и друштвене димензије.

Несигурност се из економске науке премјешта на политичку акцију, тако да владе постају лабораторије у којима се вреднују или одбацују налази економске науке, јер је посебност економске теорије да постаје друштвена пракса. Како интелектуалци, у Хајковом смислу, а прије свих политичари, нијесу још уочили овај епистемолошки развој економске науке настављајући да економску науку сврставају у модел тврдих наука, они постају жртве тог несхватања, посебно кад њихов избор или одлуке не производе очекиване резултате. Појава несигурности је посебно важна јер отвара проблем слободе и избора, а не економског фатализма и наметања објективне истине, јер је истина релативна и не може се свести на тачност.

Хајек критикује рационалност друштвене акције, али је главни подухват његовог научног и интелектуалног рада критика социјализма преко критике улоге знања. Хајек каже: „По мом мишљењу, ми знамо толико детаља о економији да је наша улога да доведемо у ред наша сазнања. Ми заиста немамо потребе за новим информа-

цијама. Наша велика тешкоћа је да зрело промишљамо то што већ знамо. Не постајемо ученији од статистичких информација...⁹ Зато је неолиберализам повратак на доктрину која је изгледала превазиђена, повратак који се могао извршити само захваљујући анализи која се суочила са свим приговорима који су се, ево више од два вијека, акумулирали против либерализма.

Хајеков пут у слободу је повезан са његовим схватањем антирационалности друштвене акције. Он сматра да свака људска акција неизбјежно садржи неинтенционалне, ненамјераване и перверзне посљедице које утичу на остале појединце који живе у истом друштвено-економском окружењу, што у његовим очима оправдава немогућност да се држави повјери да управља економским и друштвеним стварима. Ова теза, коју Надо сматра најзначајнијом Хајековом тезом,¹⁰ је повезана са његовом идејом по којој главне људске институције чине „спонтани поредак”, прије него резултат свесне намјере или жеље. Тржишни поредак је за Хајека класични примјер спонтаног поретка, а интервенција државе доводи до нереди. Хајек је развио спонтани поредак, невидљиву руку тржишта Адама Смита да објасни супериорност тржишта над планом. Теорија невидљиве руке тржишта постаје са Хајеком теорија друштвеног спонтаног поретка. Хајек сматра да је овај поредак природан и супериорнији од сваког рационалног поретка.

У култној књизи *Пут у ropство* Хајек брани тезу да сваки облик планског дириговања потири индивидуалне слободе.¹¹ Прави либерализам би био, дакле, доктрина која обезбјеђује да индивидуална слобода мора бити поштована више од сваке друге вриједности, а да она то не може бити ако јој се стално супротстављају диктати једног разума за који се сматра да је супериоран.¹¹ Неолибералисти уочавају да постоји противрјечност између једнакости и слободног тржишта и слободе. Мото осмог поглавља Хајековог *Пута у ropство* је да је страст за једнакошћу учинила ништавном наду за слободом¹² Хајек представља слободу као одсуство принуде и своди улогу државе на очување индивидуалних права. Као и сви либерали, Хајек тијесно повезује слободу и право. Право или истинско

⁹ Hayek, *Intelektualci i socijalizam*, стр. 7.

¹⁰ Nadeau, Robert, *Friedrich Hayek: de l'économiste au philosophe*, Catallaxia, (<http://www.catallaxia.org>)

¹¹ Lagueux, Maurice, *Qu'est que le néolibéralisme?* стр. 1-26, п. 6.

¹² Hajek, F. A., *Put u ropstvo*, Global Book, Novi Sad 1997, стр. 155.

право не ствара вјештачки парламентарална већина, ни суверени судија, већ се појављује постепено и изненада из споре историјске елаборације индивидуалног и колективног експериментисања. То сматра он важи и за сва друштвена правила и све институције. Као теоретичар спонтаног поретка, насупрот ствараном поретку, он мисли да координација индивидуалних понашања води људе да траже и откривају непрестано нове начине организације за њихове међусобне односе. Постоји стална еволуција, саткана од покушаја и грешака, која дозвољава да се врши избор најправеднијих правила, тј, најбоље прилагођених одређеној друштвеној групи.

Економски либерализам показује дубоко неповјерење према друштвеној правди. Она му изгледа као интенционални циљ неприлагођен једном неинтенционалном економском поретку заснованом на својини. На питање: „Онда, зашто нема социјалне правде?” Хајек одговара: „Зато што се правда ослања на правила индивидуалног понашања. А ни једно правило понашања појединца не може учинити да добре ствари за живот буду дистрибуиране на посебан начин. Ни за једно стање ствари као такво не може се рећи да је праведно или неправедно: то је једино могуће када се претпостави да је неко одговоран да је створио такво стање ствари. Наравно, ми се жалимо да је Бог неправедан према породици у којој се пати због много смрти, док у другој породици сва дјеца расту здрава и читава. Али ми знамо да ову жалбу не можемо узети за озбиљно. Ми желимо само рећи да је био неко неправедан. Исто тако тржиште функционише на спонтан начин; гдје цијене дјелују као водичи за акције не може се узимати у обзир оно што је људима потребно или што заслужују јер оно креира расподјелу коју нико не схвата. А нека ствар која није схваћена, нека обична ситуација као таква, не може бити праведна или неправедна. Идеја да ствари треба да буду схваћене на одређен начин, „правично” хоће да каже уствари да ми морамо напустити тржиште и окренути се планској економији у којој неко одлучује колико свако треба да добије. А то значи наравно да ми можемо имати ту ситуацију само по цијени потпуног поништења наше личне слободе.”¹³

Неједнакости које се заснивају на легитимној расподјели права својине морају бити сматрани за праведне. То је разлог због којег

¹³ Entretien avec F. A. Hayek (1977): *La route de la servitude – La prévision de la chute*, publié dans *Raison Magazine*, p. 9.

је у друштву у којем је друштвени поредак сложен и спонтан израз „друштвене правде” без смисла и садржине. Она представља пријетњу за Хајеков систем што га води до поретка тржишта којем се свако мора потчинити.

Неолиберализам оставља по страни централни проблем: економија не постоји као самосталан поредак већ као предмет и резултат економских политика. Али, говорити о економској политици значи да постоје субјекти такве политике, тј. државе, који воде економске политике. Или се политика растапа у тржиште у економији? Строго економска политика није обавезно и економична ако не узима у обзир и њену друштвену (социјалну) цијену: колико ће она коштати у отказима, у болестима, патњама, наркоманији, затворима,¹⁴ што такође кошта. Неолиберализам је идеологија напретка усредсређена на изолованог појединца, визија која све индивидуализује, производњу као и правду или здравство, трошкове као и профите.

Социолошка теорија указује на неочекиване ефекте или посљедице које често превазилазе намјере актера. Појам који социолошка теорија користи да објасни однос између индивидуалних мотива и колективних посљедица које те акције производе, ефекат је агрегације. Ефекат агрегације, или учинак или посљедица окупљања акција, изражава се често као колективна појава која није тражена од индивидуа чији су циљеви били сасвим други, страни мотивацијама актера. Другим ријечима, да упростимо, Хајек објашњава спонтани друштвени поредак онако како је св. Петар рекао „Ви чините што знате, а не знате што чините”. За Хајеково објашњење спонтаног поретка могло би се скоро рећи, са социолошког становишта, оно што је он за Конта рекао, да је то објашњење „танко знање предмета” социологије, јер савремена социологије превазилази алтернативу појединац/друштво и истиче да индивидуално и чак лично, јесте друштвено, колективно. Односно у индивидуалној посебности, изражава се друштвено као сложен производ бројних процеса породичне, школске, пријатељске, религијске, политичке социјализације. Кроз те процесе се утјеловљује принуда и прелама у појединцу, тако да његовим понашањем управљају друштвене вриједности (моралне, религијске, правне и др.) иако их не мора бити свјестан,

¹⁴ „У држави Калифорнији, једној од најбогатијих у САД – ...буџет затвора је од 1994. г. већи од буџета свих универзитета заједно.” Бурдије, П. *Сигнална светла*, стр. 36.

а не само интерес. Утилитаризам као први и једини експликативни принцип, принцип корисности не открива богзна шта о друштвеном. Ако економија хоће да упозна човјека само као биће потерба, а не жеља и морално биће, онда она дехуманизује свој предмет истраживања. Зато су у позитивистичкој парадигми друштвене појаве ахумане. Антиутилитаристи, ту посебно мислим на француску школу окупљену око часописа MAUSS (*Mouvement anti-utilitariste dans les sciences sociales*) на челу са социологом и економистом Ален Кајеом, сматрају да корисност и егализам губе из вида друге елементе друштвених односа, алтруизам, узајамност. Они указују на удаљене облике међуљудске размјене које је економија потиснула из јавне у приватну сферу, а који су истовремено и етички и економски и религијски и, чак естетски, укратко, који су „тоталне друштвене појаве”, како их је Мос назвао. Мос је открио да се у архаичним друштвима размјене не врше у облику трампе, још мање у облику куповине и продаје, већ у облику дарова који се „обавезно дају, примају и узвраћају”. А ова размјена се не односи само на економска, корисна добра, већ све циркулише на тај начин: жене, дјеца, изрази учтивости, убоди ножем, освете.¹⁵ Односно, у овим друштвима дар представља општи облик интеракције. Трострука обавеза да се дарује, прими и узврати представља примарну друштвеност.¹⁶ Из Веберове *Протестантске етике и духа капитализма* види се да савремени капитализам замјењује очекивање спаса помоћу дара надом у спас помоћу рада.

Неолиберализам замјењује јучерашње идеје прекјучерашњим представљајући их као сјутрашње, каже Клод Сен Онж.¹⁷ Под изговором да друштвом управљају спонтани закони, закони тржишта, треба се приклонити пред тим божанством које дистрибуира срећу и несрећу насумице. Зато је неолиберализам радикалнији од класичног либерализма, јер прави од детерминистичких закона тржишта природне законе и оправдава неједнакости као да су природне и у том погледу је позитивизам а не негативизам, како је Хајек мислио.

¹⁵ Caillé, A., „Introduction à *Don, intérêt et désintéressement*” p. 35.

¹⁶ Ibidem, стр. 40.

¹⁷ У књизи J.-Claude St-Onge, *L'imposture néolibérale*, Les éditions Écosociété.

ЛИТЕРАТУРА

Aron, R., *Essai sur les libertés* (La pensée hayékienne) (<http://www.cerclesliberaux.com/bibliotheque/plus/aronhayek.htm>).

Bourdieu, P., *Le néolibéralisme comme révolution conservativiste*, *Intervention*, 1961-2001, *Agone*, 2002, p. 349-357.

Бурдије, Пјер, *Сигнална светла*, (Прилози за отпор неолибералној инвазији) превела Милица Пајевић, Завод за уџбеникре и наставна средства, Београд, 1999.

Caillé, A., *Introduction à Don, intérêt et désintéressement* MAUSS/Bibliothèque (15).

Crowley, Brian, *Les idées omniprésentes de Fridrich A. Hayek, L'homme qui a transformé la vie de tout le monde* (traduit de l'anglais par Martin Masse), IEDM (Institut Économique de Montreal; www.iedem.org/library/crowler-fr.html) pp 1-15.

Entretien avec F. A. Hayek (1977). publié dans *Reason Magazine* par Thomas W. Hazlett; traduit par Hervé de Quengo pp 1-11.

Hans-Hermann Hoppe, *L'école autrichienne et son importanse pour la science économique moderne* (titre original: *Die Österreichische Schule und ihre Bedeutung für die moderne Wirtschaftswissenschaft*, traduit par François Guillaumat) pp. 1-26 (word).

Хажек, Фридрих Аугуст, *Контрреволуција науке*, превео с енглеског Бранимир Глигорић, ЦИД, Подгорица 1999.

Hayek, F. A., *Put u ropstvo*, (preveli Zoe Pavlović, Miroslav Prokopijević), Global Book, Novi Sad 1997.

Hayek, F. A., *Les intellectuels et socialisme*, (traduit par Hervé d'Orango) Institut Hayek, Brussels.

Guerre et paix entre les sciences, (Disciplinarité, inter et transdisciplinarié), *Revue du MAUSS* № 10/1997; (Présentation par Allain Caillé, pp. 5-20.

Lagueux, M., *Qu'est ce que le néolibéralisme?* (Univesité de Montréal) pages 1-26.

Nadeau, R., *The Theory of Spontaneous Order*, *Cahiers d'épistémologie* n° 9614 page 1-18.

„Fridrihch Hayek: de l'économiste au philosophe”, un entretien avec R. Nadeau.

Филиповић М., *Позитивистичка парадигма у социологији*, *гласник Одјељења друштвених наука ЦАНУ*, бр. 13/2000, стр. 173-183.

Prof dr Mileva FILIPOVIĆ

LA SCIENCE ÉCONOMIQUE EN TRANSITION

Résumé

La science économique, comme tous les sciences sociales dont le champs elle appartient, se trouve dans la révolution scientifique, en transition des sciences „dures” en sciences „molles”, ce que l’oblige à la de/re/construction critique de ses postulats épistémologique. Le texte se propose de parler de quelques aspects de ces problèmes dans le néolibéralisme hayekien.

Les mots clés: la contrarévolution hayekeienne, libéralisme, l’omniprésence de paradigme positiviste, la science incertaine.

